

ÜMİT HASSAN
İbn Haldun
Metodu ve Siyaset Teorisi

AÜSBF Yayınları, 1977 (3 baskı)
DoğuBatı Yayınları, 2010 (4 baskı)

İletişim Yayınları 3388 • Araştırma-İnceleme Dizisi 575
ISBN-13: 978-975-05-3512-0
© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM
I. Baskı 2024, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Ümit Hassan'ın albümünden
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Nebiye Çavuş
DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÜMİT HASSAN

İbn Haldun

Metodu ve Siyaset Teorisi

ÜMIT HASSAN Cihan Savaşları'nın İkincisi'nde doğdu (26 Mayıs 1943). Orta ve yükseköğrenimini zor-belâ tamamladı. En çok Godfrey Goodwin'den öğrendi, san'at tarihi ve insâniyet bâbında. Kütüphânelerde “raf sistemi”nin faydasına hâlâ inanacak kadar muhafazakârdır. Ders makinesi olmaktan ders almadı; galiba, hafif-tertip bir rekor sahibi: Hukuk Tarihi'nden Uygarlık Tarihi'ne, Sosyoloji'den Siyasal Antropoloji'ye, Siyasal Doktrinler'den Osmanlı Sosyal-Siyasal Yapısı'na, Türk ve İslâm Düşünce Tarihi'nden Türk Dili-Edebiyatı'na, ve dahi Spor Tarihi'ne kadar yirmiyi aşkın alanda ve alt başlıkta, şu kadar yıldır hiç kesintisizce, iki yüz kadar derste öğrenmeye-öğretmeye çalıştı. (Bir ecnebiye rastladığında, bu durumdan, tabii ki, hiç bahsetmedi.) Vakit kaldığında (fumoir'da) yazı yazdı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi'nden sonra, otuz yıl –güzelim– Kıbrıs'ta Yakın Doğu Üniversitesi'nde görev yaptı. Iskambil oynamaktan, at yarışında heyecanlanmaktan, spor temâşasından pek hoşlanırdı; sevmeyi pek severdi. Bunlardan son ikisini sürdürmüştür. 17 Ocak 2023'te hayatını kaybetti.

Eserleri İletişim Yayınları'ndan yayımlanmaktadır: *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye* (2001), *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler* (2023, ilk baskı 1986), *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi* (2024, ilk baskı 1977).

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ÜZERİNE AÇIKLAMA	9
ŞÜKRÂNİYYET	11
SUNUŞ · Hamit Bozarslan	13
SUNUŞ / HASBİHAL	53
GİRİŞ	55
I İBN HALDUN MUKADDİME'SİNİN	
İNCELENMESİNDE BÜTÜNSELLİK SORUNU	
VE MEVCUT YAKLAŞIMLAR	59
İbn Haldun düşüncesine yaklaşımda bütünsellik sorunu	59
<i>Konum</i>	59
<i>Örnekler</i>	64
Bilim dalları açısından tanımlar	64
Kıyas ve benzetmeler	69
Mukaddime üzerine yapılan incelemelerde	
mevcut yaklaşımlar	80
<i>Konum</i>	80
<i>Sergileme</i>	83
İslâm'da felsefeye "sonuç"	83
Tarih felsefesi ve metodunun bağımsız incelenmesi	85
Tarihin güdücü gücünün belirlenmesi	87

Medeniyetin “summa”sı.....	88
İslâm teolojisinin aksiyomları üzerinde analiz.....	91
Rölativist bir reterminizm.....	94
Geleneksel felsefenin gerçek takipçiliği.....	96
Diyalektik kavrayış.....	99
Sünnî görüş ile objektif siyasi gelişimin uzlaştırılması.....	100
Sorunlar	103
Genel kategoriler.....	103
Orijinallik ve din temeli.....	106
Orijinallik ve felsefe temeli.....	108
Metodun vurgulanması.....	110
İçeriğin vurgulanması.....	113
2 İBN HALDUN METODU	121
Giriş: İbn Haldun’a kadar İslâm’da din-felsefe karşıtlığı, düşünce geleneği ve bilim kapısı	121
<i>Düşünce-davranış muhalefetinin kökenleri</i>	121
İslâm’da düşünce karşıtlıklarının iç ilişkileri.....	121
İnanç sisteminin nitelik değişimi.....	123
Davranışa açık doktriner muhalefet.....	124
<i>Din-felsefe ikilemi açısından gelişim odakları</i>	126
Okullar.....	126
Felsefe.....	131
Felsefenin doruğu.....	133
İbn Haldun’un metodunun öncülleri	140
<i>Bilimlerin bölümlenişi: Rasyonalizme giden yol</i>	140
Nakil-akıl ayırımı.....	140
Nakli ilimlerin niteliği.....	146
Aklı ilimlerin niteliği.....	155
<i>Gerçekçilik biçiminde rasyonalizm</i>	160
Sırf aklın yeterliğine reddiye.....	160
Tarihsel kaynakların eleştirisinde gerçekçilik.....	163
İbn Haldun’un metodunun esasları	167
<i>Sebepler-sonuç dinamiği ve determinizm</i>	167
Sosyal-siyasal olayların kanunluluklarının araştırılmasına yönelik kavrayış.....	167
Sosyal-siyasal gerçekliğin açıklanması hedefi.....	172
<i>Tabiatta diyalektik süreç</i>	174
Varlıkların gelişimi.....	174
İnsanı yaratan gelişim.....	176

<i>Toplumların ve sosyal olayların tarihinde diyalektik süreç</i>	179
Tarihin konusu.....	179
Sosyal hayatın temelleri ve uzantıları.....	181
<i>Sosyal gelişimin ve kültürel öğelerin maddi temelinin tahlili</i>	182
Kanunlulukların maddi temellere dayalı yorumu.....	182
Toplum biçimlerinin farklılığının maddeci yorumu.....	188
<i>Ekonomik ilişkilerin temel yapı olarak alınışı</i>	191
Üretim tarzı.....	191
İşbölümü.....	195
Üretim temeli ve emek.....	198
<i>Siyaset teorisine geçiş: Üretim tarzlarının özel anlamları</i>	203
Değerlendirme	207
<i>Genel değerlendirme</i>	207
<i>Sonuçları sına: “İlm-i kimya” örneği</i>	211
<i>Özel değerlendirme: Mukaddime’de siyasal gerçekliğe yöneliş</i>	214

3 İBN HALDUN’UN SİYASET TEORİSİNDE İNSAN FAKTÖRÜ: ASABIYYET KAVRAMI	217
Asabiyyet Kavramının İşlerlik Gösterdiği Platform	217
<i>Asabiyyet kavramının ele alınışındaki tikel yaklaşımların durumu</i>	217
<i>Barbarlık ve uygarlık: Özellikle barbarlık</i>	220
<i>Bedevilik ve hadarilik: Özellikle bedevilik</i>	232
Asabiyyet kavramının içeriği	238
<i>Kolektif aksiyon niteliği</i>	238
<i>Değişik kaynaklı biçimlenmelerinde aynı gücün oluşması</i>	240
<i>Sosyal anlamı ve ekonomik temeli</i>	244
Asabiyyetin siyasal sürecin gelişme ve değişmesindeki rolü	252
<i>Siyasal güç olarak asabiyyet: İktidar’ın sağlanması</i>	252
<i>Siyasal örgütlenme biçimlerinin oluşmasında asabiyyet: Riyaset-hükümdarlık ayrımı ve otorite</i>	255
4 İBN HALDUN’UN SİYASET TEORİSİNDE ÖRGÜT: MÜLK KAVRAMI	265
Giriş: Uygarlık-siyasal örgütlenme ilişkisine teorik yaklaşım	265
<i>Genel konum</i>	265
<i>İslâm</i>	271

Mülk kavramının İbn Haldun'un düşünce bütünü içerisinde belirlenişi	280
<i>Asabiyyet ve ekonomi "kurucu" güçleri</i>	280
<i>Uygarlık-yerleşiklik platformu</i>	283
Uygarlık-yerleşiklik ilişkisi.....	283
Yerleşme birimlerinin değişimi.....	286
Mülk kavramının esasları	294
<i>Mahiyyeti ve genel nitelikleri</i>	294
Terim.....	294
Gerçekleşme koşulları.....	296
Egemenlik-siyasal iktidar ilişkisi açısından biçimlenişi.....	298
<i>Ayrıncı Özellikleri ve Çeşitleri</i>	304
Konum.....	304
Halifelik-mülk ayırımına göre belirlenişi.....	306
Çeşitleri ve siyasal boyutları.....	311
<i>Gelişim ve değişimi</i>	315
Konum.....	315
Aşamalar.....	317
Bürokrasi.....	325
"Hâcib" örneği.....	331
DEĞERLENDİRME	337
Ek	
MUKADDİMEYE DÂİR VE SÂİR - SUNUŞ	345
'İkincil' İbn Haldunculuğa reddiye.....	347
Mülk-Devlet dedik ya, iş'in 'öz'üne bakmak lâzım gelir.....	354
İbn Haldun'la birlikte nereden nereye... ..	360
Şimdi durum nedir?.....	363
Nereye geldik?.....	366
1884 (1891) birikimi.....	377
Karşı-örgütleniş: Dün ve bugün.....	385
'İbn Haldun ve 'İslâm ile Batı'.....	387
KAYNAKÇA	397
DİZİN	409

KISALTMALAR ÜZERİNE AÇIKLAMA

1. Yararlanılan *Mukaddime* çevirileri için aşağıda belirtilen kısaltmalar kullanılmıştır:

MSU, I (II, III) M[ukaddime] SU[Süleyman Uludağ]: çevirisi: İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2 cilt, Dördüncü basım (Gözden geçirilmiş yeni basım), Dergâh Yayınları, İstanbul 2005 (1. basım 1982).

MU, I (II, III) M[ukaddime] U[gan çevirisi]: İbn Haldun, *Mukaddime*, çeviren: Zâkir Kadiri Ugan, 3 cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Şark-İslâm Klasikleri: 25, 2. basım, İstanbul, 1968-1970 (1. basım 1954-1957).

MR, I (II, III) M[ukaddime] R[osenthal çevirisi]: İbn Khaldûn, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, çev. Franz Rosenthal, 3 cilt, Routledge-Kegan Paul, Londra, 1967 (1. basım 1958).

2. Çalışmamızda atıfta bulunulan bütün eserlerin dipnotlarında ilk zikredilişinde kısaltma yapılmamış, eser hakkındaki referans bilgisi tam olarak verilmiştir.

3. Çalışmamızda atıfta bulunulan eserlerden bazıları yazar adıyla kısaltılmıştır. Yazar adıyla kısaltılan bu eserlerin çalışmamızın değişik başlıklarında ilk zikredilişlerinde eser adı da belirtilmiştir.

4. Sınırlı sayıda atıf yapılan eserler için ve aynı yazarın birden çok eserine atıf yapılması halinde yazar adıyla birlikte eser adı da belirtilmiştir.

ŞÜKRÂNİYYET*

Bilgisi, bilinci, içtenliği ve sabrı ile bu kitabın yeniden gün ışığına çıkmasında en büyük pay, mesâî arkadaşım Gülsün Başarı'ya âittir.

* * *

Doğu Batı Yayınları yönetimine, değerli editörlerine, yürekten teşekkür ederim. *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*'in yayımlanmasından sonra, gösterdikleri aynı anlayış için borçlu kalma hissiyatımız dâimiyyet kazandı.*

(*) Kitabın 2010'da Doğu Batı Yayınları'nca yapılan yeni basımına yazılmış sunuş notu – e.n.

SUNUŞ

Hamit Bozarılan

Tamıl Bora, büyük bir nezaket göstererek Ümit Hassan'ın toplu eserlerinin bu cildine bir sunuş yazmamı önerdiğinde hemen kabul ettim. Bunun ilk nedeni, Hassan'ın kitabının 1980'lerin başında İbn Haldun üzerine okuduğum ilk kitap olmasıydı. Aynı şekilde, İbn Haldun'u da ilk kez Hassan'ın büyük bir minnetle yâd ettiği Süleyman Uludağ tercümesinden okumuştum. Bu "Giriş" sayesinde bu karanlık yıllarda yeni entelektüel arayışları mümkün kılan bu iki simanın önemini hatırlatabileceğimi düşündüm.

İkinci neden ise, bir İbn Haldun uzmanı olmamı mümkün kılacak bilgi ve birikimden oldukça uzak olmama rağmen, bu düşünürle son dönemlerde yeniden ilgilenmemdi. Gerçi İbn Haldun Ortadoğu üzerine araştırmacıların uzun yıllardır kullandığı bir referanstı. Suudi Arabistan'ın kuruluşu ya da 1960'larda mezhebi azınlıklardan gelen kadroların Irak ve Suriye Baas Partileri üzerinde uzun erimli bir hâkimiyet kurmaları gibi konularla uğraşan araştırmacıların bir kısmı, esin kaynaklarını doğal olarak İbn Haldun'da bulmaktaydılar.¹ Ama

1 Bkz. Michel Seurat, *Syrie, l'État de barbarie*, Paris, Presses Universitaires de France, coll. "Proche-Orient", 2012; Syed Farid Alatas, *Applying Ibn Khaldûn. The Recovery of a lost Tradition in Sociology*, Oxon, Routledge, 2014.

meslekdaşım ve dostum, İslâm imparatorluklarının tarihçisi Gabriel Martinez-Gros ile ortak mesai halinde bir “deneme yazarı” olarak İbn Haldun okumalarına yeniden dönmem 2000-2010’ların koşullarıyla ilgiliydi. Martinez-Gros 2006’da ölümünün 600. yılı vesilesiyle, İbn Haldun okumalarını tümüyle yenileyen önemli bir eser hazırlamıştı.² 11 Eylül saldırıları ve marjlardan gelen bir radikalizmin “merkez”i sarsan te-sirleri, 2010’lu yıllarda, Arap âlemindeki kalkışmalar, Irak, Suriye, Libya gibi ülkelerde sadece iktidarların değil toplumların da çökmeleri, rejimlerin milisleşerek “eğemenlik sahaları”nı kendi dışlarındaki milislerle paylaşmak zorunda kalmaları, Kidal, Tombuktu, Musul gibi şehirlerin en ufak bir direniş göstermeden Cihadi gruplara teslim olmaları... Gabriel’le sürekli konuştuğumuz konular arasında yer almaktaydı. 2013-2014’te bu tartışmalara üç yıl sürecek bir “İbn Haldun” semineri ile devam etmeye karar verdik. Seminer, İbn Haldun’dan çıkarak hem medeniyetleşme-iktidarlaşma hem de medeniyetsizleşme-çözülme süreçlerini ele almayı amaçlamaktaydı.³

Bora’nın önerisini kabul etmemin üçüncü nedeni ise, Rusya’nın Ukrayna’yı işgaliydi. Savaş, 24 Şubat 2022’de, yani “21. yüzyılın anti-demokrasileri” üzerine verdiğim seminerimin ilk seansından iki gün sonra başlamıştı. Daha Rus saldırısına hasrettiğim ikinci seans başlamadan, İbn Haldun, tabiri yerindeyse, her zaman davetli olduğunu bilen değerli bir misafir olarak kapımı çaldı; Putin’in, tüm Ukrayna’yı birkaç haftada işgal edebile-se bile, savaşı kaybettiğini açıkladı. Düşünür, vakt-i zamanında imparatorluklarını kaybetmiş olan Arapların yeni bir imparatorluk kurma şanslarının bulunmadığını dile getirmekteydi.⁴

2 Gabriel Martinez-Gros, *Ibn Khaldûn et les sept vies de l’Islam*, Arles, Actes-Sud, 2006.

3 Bkz. Gabriel Martinez-Gros, *Une brève histoire des Empires. Comment ils surgissent, comment ils s’effondrent?*, Paris, Seuil, 2016; Hamit Bozarslan, *Lüks ve Şiddet, İbn Haldun’da Tahakküm ve Direniş*, çev. Melike Işık Durmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

4 İbn Haldun’dan asırlar sonra gelen Hegel de, Tarihte Akıl üzerine derslerinde her halkın ya da milletin tarihte sadece bir kez önemli bir rol oynayabildiğini dile getirmekte ve İbn Haldun’u teyit etmekteydi. Bkz. Hegel, *Tarihte Akıl*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2020.